

باورهای مذهبی و امنیت در فضاهای جغرافیایی (با تاکید بر حوزه سرزمینی آسیای مرکزی)

حجت‌اله جهانی‌راد^۱، سید یحیی صفوی همامی^{۲*}، عبدالرضا فرجی‌راد^۳، ابراهیم رومینا^۴

^۱ دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران
^۲ استاد دانشگاه جامع امام حسین (ع)
^۳ دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران
^۴ استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۹/۲۵۱ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۷/۱۲/۱۴

چکیده

مذهب و باورهای مذهبی همواره یکی از معیارهای تمایز میان فضاهای جغرافیایی بوده و نوع باورها و اعتقادات مذهبی هر منطقه جغرافیایی عاملی موثر در شکل‌گیری ساختارهای مختلف آن منطقه است. مذهب به عنوان یک عنصر فرهنگی، منشا ایجاد تغییر، تفاوت و تباین در مکان‌های گوناگون بوده و شاید بر همین اساس برخی چالش‌های مشهود دینی و مذهبی، همچون ترویج افراط‌گرایی در جغرافیای جهان اسلام را نیز می‌توان در قالب این روند بررسی نمود. این پژوهش با بهره‌گیری از اطلاعات به دست آمده از منابع کتابخانه‌ای و تا حدودی میدانی و استفاده از روش تحلیلی-توصیفی، ضمن تبیین مفاهیم مربوطه، با طرح این سوال که باورهای مذهبی چه تاثیری بر امنیت فضاهای جغرافیایی دارد؟ به واکاوی تاثیر این مولفه در امنیت حوزه سرزمینی آسیای مرکزی پرداخته، و در نهایت، نقش باورهای مذهبی را به عنوان یکی از عوامل موثر بر امنیت فضاهای جغرافیایی را با بیان رابطه مستقیم بین این دو مقوله، به اثبات رسانده است.

کلید واژه‌ها: باور مذهبی، فضای جغرافیایی، حوزه سرزمینی، آسیای مرکزی

مقدمه

مذهب به مثابه یکی از معیارهای تمیز نواحی و فضاهای جغرافیایی تلقی می‌گردد زیرا نواحی مذهبی بر اساس پیروان ادیان مختلف شامل یکتاپرستی و غیر آن، از گستردگی جغرافیایی خاصی برخوردارند و بر همین اساس نواحی مذهبی می‌توانند بر اساس ویژگی‌های مبرز و تخصصی‌تر مذاهب و در مواردی بر مبنای کارکرد آن‌ها مورد مطالعه قرار گیرند (Roger 2000: 159).

یکی از این کارکردها، نقش آفرینی مذهب و باورهای ناشی از آن (افراط‌گرایانه یا تفریطی) در تامین امنیت یا سلب نمودن آن است زیرا دین و مذهب همواره از جمله نیرومندترین عوامل ایجاد نظم و ثبات در ابعاد گوناگون روابط اجتماعی و سیاسی بوده و باورهای مذهبی، تداوم اجتماع را از طریق معنابخشی به حیات جمعی و قاعده‌مندسازی مناسبات گروهی تضمین کرده‌اند. لیکن از آنجایی که اصولاً دین و مذهب و باورهای برگرفته از آن به دلیل کارویژه‌های خاص، از ظرفیت بالاتر و بیشتری برای ایفای نقش در حوزه امنیت برخوردارند، این مولفه به همان میزان که فرصت تلقی می‌شود، در شرایط تفاسیر و برداشت‌های مختلف از آموزه‌های دینی، با شکل‌گیری نحله‌ها، فرقه‌ها و دستجات مختلف می‌تواند به چالش و تهدیدی خطرناک تبدیل و زمینه‌ساز شکل‌گیری بحران‌های امنیتی در فضاهای جغرافیایی و به دنبال آن انشقاق اجتماعی و بی‌ثباتی و ناپایداری سیاسی شود.

و آنچه که در این میان می‌تواند به نقش آفرینی عنوان شده دین و مذهب، سرعت ببخشد، ویژگی‌های محیطی و جغرافیایی است، چنانکه هر منطقه به واسطه خصیصه‌های برگرفته از مولفه‌های محیطی و جمعیتی می‌تواند میزبان خوبی برای باورهای اعتقادی و مذهبی بوده و در حالت مقابل، به عنوان مانع محکمی در برابر دین و مذهب مقاومت کند.

یکی از این مناطق، منطقه بحران خیر، غرب آسیاست که افراطی‌گری دینی یا همان بنیادگرایی اسلامی به عنوان ویژگی خاص اعتقادی، در آن محسوس بوده و این خصوصیت نه تنها در بُعد نظری، بلکه در پهنه عمل نیز اثرات بسیاری بر این منطقه داشته و افراط‌گرایان در طول چند دهه اخیر، با عناوین مختلف در این منطقه به فعالیت پرداخته و بنیادگرایی و تندروی‌های افراطی را به مهمترین موضوع تهدید کننده صلح و امنیت در غرب آسیا و مناطق زیرمجموعه این منطقه همچون آسیای مرکزی تبدیل نموده و به همین علت فهم ماهیت و پیچیدگی‌های این پدیده و تأثیر آن در شکل‌گیری معادلات جدید منطقه از اهمیت بسزایی برخوردار گردیده است.

منطقه آسیای مرکزی به لحاظ خصیصه‌های ژئوپلیتیکی به صورت بالقوه، قابلیت تبدیل به مرکزی برای پذیرش باورهای دینی و به دنبال آن ترویج افراط‌گرایی و تبدیل شدن به خاستگاه افراطی‌گری برخوردار بوده و گواه این مدعا کمک‌های مردم فقیر این منطقه به جنبش‌های اسلام‌گرا و بنیادگرای افراطی منطقه (با وجود نرخ بالای فقر اقتصادی منطقه و توسل به راه‌هایی همچون مهاجرت به کشورهای دیگر مانند روسیه) است. بر همین اساس در ادامه بحث، مولفه‌های موثر در شکل‌گیری و تقویت این باورهای مذهبی بحران‌ساز و نتایج حاصل از آن برای کشورهای منطقه و مناطق همجوار تبیین خواهد شد.

بیان مساله

پیوند میان مذهب و سیاست و نقش توامان آن‌ها در تغییر و تحولات فضاهای جغرافیایی به مراتب بیش از بیان شالوده روابط انسانی و محیط در جغرافیای مذهبی مدرن مطرح می‌باشد، لکن هنوز تأثیرات و تأثرات محیطی وجه غالب مطالعات جغرافیایی را تشکیل می‌دهد و همانگونه که لوسین فرس، بر این عقیده است که میان انسان و طبیعت ارتباطات متقابل دائمی وجود دارد و طبیعت با کوشش انسانی تغییر می‌یابد و محیط نیز در نشو و نمای جوامع انسانی تأثیر می‌گذارد (تهرانی، ۱۳۴۵، ص ۱۹۶) باید به نقش موثر باورها و اعتقادات انسانی به عنوان مولفه‌ای تأثیرگذار بر عملکرد انسان و به تبع آن تغییرات نشأت گرفته از این عملکرد بر فضاهای جغرافیایی اشاره داشت و شاید به همین سبب است که کره زمین شاهد شکل‌گیری نواحی فرهنگی بر اساس انواع مذاهب می‌باشد که گستره جغرافیایی آن‌ها و کمیت پیروان‌شان تابع اصول تئوری پخش با توجه به عملکرد موانع و عوامل مداخله‌کننده می‌باشد (تولایی، ۱۳۸۲: ۶۳) و البته این خصیصه‌های ساکنان آن فضا است که در تعیین کنش و واکنش‌های حادث شده (در زمینه‌های قومی، نژادی، دینی و...) در آن عرصه جغرافیایی نقش به‌سزایی ایفا و موقعیت آن را تبیین می‌کند.

یعنی مقوله اعتقادات دینی و مذهبی که برگرفته از نص دین و برداشت‌های متمایز از آن بوده، در کنار همه ابعاد مثبت و کارآمدش (برای ساکنان فضاهای جغرافیایی)، در صورت تندروی و افراط می‌تواند به عنوان مولفه‌ای بحران‌آفرین و چالش‌زای ایفای نقش نموده و امنیت مکان مورد بحث را تحت تأثیر قرار دهد.

یکی از این فضاهای جغرافیایی، منطقه آسیای مرکزی است که با وجود گذشت چندین سده از ورود اسلام به آن منطقه، به دلیل شرایط حادث شده طی یک قرن اخیر و قرار گرفتن تحت استیلا و حصار آه‌نین حکومت اتحاد جماهیر شوروی و تفکرات سوسیالیستی، از مبانی اصیل اسلامی فاصله گرفته و به همین دلیل پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و فراهم شدن فضای باز نسبی، با فعالیت گروه‌های تندرو و رادیکال اسلامی (که توسط عناصر خارجی حمایت می‌شدند) باورهای مذهبی متفاوت از آموزه‌های واقعی اسلام ناب، در آن منطقه تبلور یافته و این منطقه را به یکی از مراکز پرورش و صدور نیروهای دارای تفکرات افراطی و یکی از اماکن مستعد برای ترویج و توسعه بنیادگرایی و افراطی‌گری دینی تبدیل نموده و تهدید ناشی از شعله‌ور شدن این چالش به ویژه در شرایط پس از شکست گروه‌های تکفیری در مناطق عراق و شام و از دست دادن جغرافیای خود در آن مناطق، نمود بیشتری یافته و جمهوری اسلامی ایران نیز به موجب نگاه ویژه اقتصادی، فرهنگی و امنیتی به این منطقه از گزند ناشی از این موضوع در امان نبوده و این خطر را به درستی درک نموده است.

لذا ضرورت انجام این پژوهش نیز برگرفته از این مهم بوده تا پس از تبیین مفاهیم افراط‌گرایی و بحران و تشریح محیط امنیتی آسیای مرکزی، انواع باورهای دینی و مذهبی در این منطقه را به همراه عوامل موثر در شکل‌گیری آن تحلیل نماید تا بلکه با این فرض که باورهای مذهبی از جمله عوامل موثر بر امنیت فضاهای جغرافیایی (با تأکید بر آسیای مرکزی) بوده و بین این دو مقوله رابطه مستقیم وجود دارد، پاسخی مستند و مستدل به این سوال که "باورهای مذهبی چه تأثیری بر امنیت فضاهای جغرافیایی به طور عام و منطقه آسیای مرکزی به طور خاص، می‌تواند داشته باشد؟" ارائه نماید.

سوالات تحقیق

بر این اساس، هدف اصلی در این مقاله، تشریح مفهوم نظری باورهای اعتقادی و مذهبی و تاثیرات آن بر فضاهای جغرافیایی، بحران و بحران امنیتی و رابطه این مولفه‌های با یکدیگر در پهنه جغرافیایی آسیای مرکزی است. بنابراین، پرسش اصلی این مقاله این گونه طرح می‌شود که باورهای مذهبی چه تاثیری بر امنیت فضاهای جغرافیایی به طور عام و منطقه آسیای مرکزی به طور خاص، می‌تواند داشته باشد؟

روش اجرای تحقیق

این پژوهش به سبب این که محقق به دنبال چگونگی بودن موضوع بوده و هدف بررسی تاثیر باورهای مذهبی بر فضاهای جغرافیایی است، از نوع تحقیق توصیفی-تحلیلی محسوب می‌گردد.

روش گردآوری اطلاعات: روش‌های گردآوری اطلاعات در این پژوهش، به دو دسته کتابخانه‌ای (اسناد و مدارک و پویش‌های اینترنتی) و میدانی (پرسشنامه) تقسیم می‌شود. در خصوص گردآوری اطلاعات مربوط به ادبیات موضوع و پیشینه پژوهش از روش‌های کتابخانه‌ای و جهت جمع‌آوری اطلاعات برای تایید یا رد فرضیه‌های پژوهش از روش میدانی (پرسشنامه) استفاده شده است.

ابزار گردآوری اطلاعات: ابزار جمع‌آوری اطلاعات در این تحقیق، مطالعه‌های کتابخانه‌ای و پرسشنامه بوده است. به این منظور، پرسشنامه‌ای با توجه به نظر صاحب‌نظران و متخصصین امر تهیه و در اختیار جامعه آماری قرار گرفته است.

روش تحلیل اطلاعات: اساس کار محقق در این پژوهش، بر دو محور گردآوری کتابخانه‌ای (اسنادی و اینترنتی) و پرسشنامه (میدانی) استوار بوده است. محقق با چنین فرآیندی، بخش‌های مختلف پژوهش خود را به رشته تحریر درآورده و یک چارچوب مفهومی ارائه نموده است.

تعیین جامعه آماری: با توجه به تخصصی بودن موضوع، جامعه آماری این تحقیق استادان و پژوهشگران در حوزه آسیای مرکزی، افراد صاحب نظر در حوزه‌های امنیت ملی (با تاکید بر گروه‌های سلفی و منطقه آسیای مرکزی) و برخی افراد دارای سابقه ماموریت دیپلماتیک و نظامی در حوزه CIS تشکیل می‌دهند که با توجه به گستردگی جامعه آماری و نامشخص بودن تعداد آن، حجم نمونه به صورت تصادفی با حدود ۱۶۲ نفر تعیین گردید.

تعیین حجم نمونه: تعداد حجم نمونه با توجه به جامعه آماری و براساس محاسبه‌های مربوط به فرمول کوکران تعیین می‌شود.

براساس فرمول کوکران

$$n = \frac{Nz^2pq}{Nd^2 + Z^2pq} = 169$$

حجم جامعه: N حجم نمونه: n مقدار خطا: d ضریب اطمینان: z

میزان شیوع انتظار: p=q ضریب خطا: ۰/۰۱ ضریب اطمینان: ۰/۹۹

روش‌ها و ابزار تجزیه و تحلیل داده‌ها: همانگونه که عنوان شد روش تحقیق اسنادی و بهره‌گیری از منابع معتبر علی است یعنی برای تحلیل داده‌های حاصل از تحقیق و پاسخ به سوالات تحقیق که منبعث از شناخت چالش‌های امنیتی ج.ا.ایران در منطقه آسیای مرکزی، منشا شناسی و یافتن راه‌کار مطلوب برای کاهش تأثیرات این چالش‌ها بر امنیت ملی ج.ا.ایران است، از جداول توزیع فراوانی و پارامترهای آمارهای توصیفی و استنباطی استفاده شده است.

روش نمونه‌گیری: از روش نمونه‌گیری طبقاتی تصادفی استفاده خواهد شد.

روایی و اعتبار اندازه‌گیری: در این تحقیق، روایی پرسشنامه به دو طریق روایی محتوایی (زیرمجموعه روایی صوری) که در آن از نظر و دیدگاه صاحب‌نظران در مورد محتوای سوالات پرسشنامه استفاده می‌شود و روایی سازه که بر مبنای آن از روش تحلیل عاملی به‌منظور تعیین میزان پوشش دادن و ارزیابی متغیرهای پژوهش است صورت می‌پذیرد. اعتبار پرسشنامه از طریق آلفای کرونباخ خواهد بود که بر مبنای آن از بررسی همسانی درونی گویه‌ها بهره گرفته می‌شود. ارزش آلفای کرونباخ محاسبه شده در این تحقیق برابر ۰/۹۹ در حد بالا و قابل قبول بوده و در نتیجه پرسشنامه از اعتبار بالایی برخوردار است.

شیوه استخراج داده‌ها و تحلیل آن: با توجه به متغیرهای تحقیق، پرسشنامه بسته‌ای با ۸ سوال تدوین گردید که پس از توزیع و جمع‌آوری پرسشنامه‌ها و بازبینی آن‌ها، داده‌های حاصله کدگذاری شده و وارد رایانه گردید و سرانجام از طریق نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل توصیفی و استنباطی قرار گرفتند که به تفصیل توضیح داده خواهد شد. توضیح این‌که با توجه به نوع پژوهش و لزوم رتبه‌بندی و اولویت‌بندی متغیرها و مولفه‌های احصا شده از طریق روش کتابخانه‌ای و اسنادی بر اساس بیشترین تأثیر بر متغیر وابسته می‌باشد و از طرفی نظر به اینکه قصد پژوهشگر مقایسه سه گروه یا بیشتر از داده‌های رتبه‌ای یا داده‌های کمی غیر نرمال است، از آزمون فریدمن^۱ (آزمون تحلیل واریانس دو طرفه) برای نیل به این هدف استفاده گردیده است.

قلمرو مکانی و زمانی تحقیق: تحقیق حاضر از بعد مکانی در سطح تهران و مراکز علمی-تحقیقاتی منطقه‌ای و امنیتی و از بعد زمانی در ۶ ماهه دوم سال ۱۳۹۶ به اجرا درآمده است.

زمان‌بندی تحقیق: تحقیق حاضر طی سه مرحله انجام شد. در مرحله اول به جمع‌آوری اطلاعات در خصوص ادبیات تحقیق، چارچوب نظری و مطالعات پیشین پرداخته شد. مرحله‌ی دوم شامل تهیه و تدوین پرسشنامه، گردآوری اطلاعات تحقیق و انجام کارهای رایانه‌ای بوده و سرانجام در مرحله سوم به تحلیل و تفسیر نتایج، آزمون فرضیه‌های تحقیق و نتیجه‌گیری پرداخته شد.

چارچوب نظری تحقیق

چارچوب نظری این پژوهش نیز با توجه به اینکه تلاش دارد تا تأثیر باورها و اعتقادات دینی و مذهبی بر فضاهای

^۱ یکی از آزمون‌های آماری که برای مقایسه چند گروه کاربرد دارد و از نظر میانگین، رتبه‌های گروه‌ها را معلوم می‌کند که آیا این گروه‌ها می‌توانند از یک جامعه باشند یا نه؟ مقیاس در این آزمون باید حداقل رتبه‌ای باشد. آزمون فریدمن برای تجزیه واریانس دو طرفه (برای داده‌های غیر پارامتری) به روش رتبه‌بندی به کار می‌رود و نیز برای مقایسه میانگین رتبه‌بندی گروه‌های مختلف کاربرد دارد.

جغرافیایی را در محدوده جغرافیایی آسیای مرکزی تبیین و نماید، مبتنی بر «سازهانگاری» خواهد بود. لذا نوع پژوهش حاضر توصیفی تبیینی خواهد بود؛ زیرا تشریح مفاهیم و ابعاد مرتبط و برگرفته از اعتقادات مذهبی و تاثیر آن بر فضاهای جغرافیایی، مستلزم رویکردی توصیفی است و نیز برای نسب تسنجی مفهومی مقوله‌های بنیادگرایی در آموزه‌های دینی و استخراج الگوی هنجاری افراط‌گرایی (معانی، باورها، هنجارها) از رویکردی تبیینی استفاده خواهد شد. روش جمع‌آوری داده‌ها نیز اسنادی و کتابخانه‌ای خواهد بود.

پیشینه تحقیق

- آقایان سید داوود آقایی و محمدرضا دمیری در پژوهشی با عنوان بررسی نقش بنیادگرایی اسلامی در آسیای مرکزی (مطالعه موردی ازبکستان)، به این موضوع که آیا بنیادگرایی اسلامی توانسته است در راستای افزایش قدرت و نفوذ خود زنگ خطر و تهدیدی جدی علیه حاکمیت در حوزه سرزمینی این جمهوری‌ها به ویژه ازبکستان باشد؟ پرداخته و گروه‌های بنیادگرای اسلامی در جمهوری‌های آسیای مرکزی به ویژه جمهوری ازبکستان را جدی‌ترین رقیب و خطر علیه امنیت و حاکمیت در پهنه سرزمینی این کشورها قلمداد نموده که خواهان ایجاد نوعی حکومت و نظام اسلامی در قالب خلافت می‌باشند.
- آقایان محمدرضا دهشیری و شاهین جوزانی‌کهن در پژوهشی با عنوان شبکه سلول‌های تروریستی داعش در آسیای مرکزی استراتژی جذب این گروه افراطی و نفوذ در اذهان مردم آسیای مرکزی را تشریح و این امر را به این دلیل می‌داند که دولت‌های باقی مانده از شوروی سابق آماده پاسخ‌گویی به چالش‌های مرتبط با افراط‌گرایی سلفی در حوزه سرزمینی موصوف نیستند.
- آقای سید یاسر موسوی‌نیا در پایان‌نامه خود با عنوان بررسی ریشه‌ای اجتماعی اسلام‌گرایی در آسیای مرکزی (پس از فروپاشی شوروی) دلایلی همچون عدم برخورداری مردم آسیای مرکزی از بینش دقیق و واقعی از آموزه‌های اسلامی، دوری از مراکز اصلی دینی و اسلامی و... (ناشی از نزدیک به یک قرن استیلای حکومت کمونیستی در اتحاد جماهیر شوروی) را از جمله عوامل موثر در بروز بحران در حوزه سرزمینی آسیای مرکزی (پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی) می‌داند.

تعریف مفاهیم

باورهای دینی و مذهبی: باورهای دینی، از ایده‌هایی منحصر به فرد به دین مشتق شده است و اغلب به وجود، ویژگی و پرستش خدا یا خدایان، مداخله الهی در جهان و زندگی انسان، یا توضیحات وظیفه‌گرا برای ارزش‌ها و شیوه‌هایی بر محور تعالیم مربوط به یک رهبر روحانی یا گروه در مقابل به سایر سیستم‌های اعتقادی، باورهای دینی معمول مدون است (www.fadak.ir).

¹ constructivism

برای باور و اعتقاد دینی تعریف‌های متنوعی ارائه شده است از جمله این که باور زمانی دینی است که شخص، متعلق این باور را موجود یا حضوری مافوق طبیعی می‌داند (یعنی خداوند یا شخصیت‌هایی نظیر مریم عذرا) و یا آن را حقیقتی غایی می‌پندارد، حقیقتی که توصیف‌ناپذیر است مثل امر مطلق غیرثنوی (برهمن) یا نیروانا (پترسون و دیگران، ۳۷: ۱۳۸۳). اعتقاد مذهبی در حقیقت شامل دو بعد است.

- بعد نظری: اعتقاد راسخ و خالصانه افراد به خداوند، انبیا، فرشتگان، روز جزا و قدر...
- بعد علمی: اعتقادات نظری افراد در تمامی رفتار و اعمال روزانه انسان مومن منعکس شده و او را به انجام اوامر الهی ترغیب و از مناهی باز می‌دارد (جیمز، ۱۳۷۶، ص ۱۱۲).

فضای جغرافیایی و سرزمینی: فضای جغرافیایی و سرزمینی در وسیع‌ترین شکل یا معنای خود در برگرفته قشر جامد زمین (سطح زمین) و بخشی از بیوسفر است. به عبارت دیگر فضای جغرافیایی همان فضای قابل سکونت است. مکان و فضای جغرافیایی دو مفهوم وابسته به هم هستند. مکان جغرافیایی متناظر با نقطه سه بعدی محدود یا وسیع است که در فضا تعیین پیدا می‌کند. فضای جغرافیایی نیز متناظر با عرصه سه بعدی محدود یا وسیع است که مرکب از مکان‌ها و نقطه‌هایی است که در فضا با یکدیگر همبسته بوده و دارای کنش متقابل هستند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵، ص ۱۵۹).

امنیت: امنیت از ریشه امن گرفته شده و در اصطلاح به معنای بی‌خوفی و در امان بودن است (دهخدا، ۱۳۴۶، ص ۲۱۲) این لغت در ادبیات لاتین و فرهنگ آکسفورد از واژه لاتین securitas از ریشه securus مشتق شده که به معنای بدون دغدغه و رهایی از «ترس» یا «نگرانی» و یا امان، اطمینان و صیانت به کار رفته است (Guralink: 1982:1288). **بحران:**^۱ بحران به مفهوم آشفتگی (عمید، ۱۳۷۴، ص ۲۷۲) ضمن آنکه مفاهیم دیگری همچون: درگیری، ستیزش، بی‌ثباتی، انقلاب، شورش، اسقاط نظام و نظم حاکم را هم شامل می‌شود، اصطلاحی عامیانه است که با وجود سابقه طولانی در حوزه امنیت و جهان سیاست، در پی یافتن معنایی علمی می‌باشد (دبلیوی‌ای، ۱۳۸۰: ۱۳). اندیشمندان این حوزه با رویکردهایی متفاوت به تعریف بحران پرداخته‌اند که برخی از مهمترین آن‌ها عبارتند از:

- ✓ بحران بنا به اعتبار مفهوم کلمه، به مرحله پیچیده‌ای که یک کار و یک رویداد از آن عبور می‌کند و خارج شدن از آن مشکل است، اطلاق می‌شود (امیرکبیری، ۱۳۷۶: ۳۱).
- ✓ بحران‌ها موقعیت‌هایی هستند که مستلزم پاسخ‌دهی آنی و اختصاص منابع فوق‌العاده و پیش‌زمینه تلاقی زمینه‌هایی هستند که شرایط جدید و ناشناخته‌ای را پدید می‌آورند (کلاهیچیان، ۱۳۹۱، ص ۲۸۹).
- ✓ آنچه «در اثر وقوع ناگهانی و غیرمنتظره حادثه و یا اتفاقی به وجود می‌آید که توجه فوری به منظور اخذ تصمیم فوری ضروری است» بحران نامیده می‌شود (Mintberg, 1976:78).

آسیای مرکزی: آسیای مرکزی یا آسیای میانه سرزمین پهناوری در قاره آسیا است که هیچ مرزی با آب‌های آزاد جهان ندارد و با موقعیت جغرافیایی استثنایی در محل تلاقی تمدن‌های بزرگ چند هزار ساله و به عبارت دیگر، در

^۱ Crisis

مسیر یکی از گذرگاه‌های تاریخی مهم تبادلات بین قاره‌های اروپا و آسیا یعنی در قلب «اوراسیا واقع شده است (ازغندی، ۱۳۸۱، ص ۱۱۷).

از نظر جمعیت، آمارهای متفاوتی (از ۶۰ تا ۷۰ میلیون نفر) برای این منطقه ذکر نموده‌اند. در زمان استیلای تزارها بر منطقه، برای برهم زدن وحدت منطقه و ترکیب جمعیت اسلامی، اتباع روسی و اوکراینی را تشویق به مهاجرت نمودند که این پدیده در نیمه دوم دهه ۱۸۷۰ افزایش یافت (همان، ص ۶۲).

شکل ۱: نقشه سیاسی منطقه آسیای مرکزی

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های جمعیتی آسیای مرکزی تنوع و تعدد گروه‌های قومی است که در سطح هر یک از جمهوری‌ها نیز مشاهده می‌شود، لیکن در هیچ یک از جمهوری‌ها، تنها یک گروه قومی وجود ندارد (احمدیان شالچی، ۱۳۹۴، ص ۸۴).

جدول ۱: مشخصات کلی کشورهای آسیای مرکزی (منبع: <http://fa.wikipedia.org/wiki>)

کشور	وسعت (کیلومتر مربع)	جمعیت (۲۰۰۹)	تراکم جمعیت (کیلومتر مربع)	پایتخت	زبانهای (رسمی)
قزاقستان	۲۷۲۴۹۰۰	۱۶۰۰۴۸۰۰	۶	آستانه	قزاقی، روسی
ترکمنستان	۴۴۸۱۰۰	۵۱۱۰۰۰۰	۱۰	عشق‌آباد	ترکمنی
ازبکستان	۴۴۷۴۰۰	۲۷۶۰۶۰۰۰	۶۲	تاشکند	ازبکی
قرقیزستان	۱۹۹۹۰۰	۵۴۸۲۰۰۰	۲۷	بیشکک	قرقیزی، روسی
تاجیکستان	۱۴۳۱۰۰	۷۳۴۹۱۴۵	۵۱	دوشنبه	تاجیک

چهارچوب نظری تحقیق

مکتب مطالعات امنیتی جهان سوم

پس از پایان جنگ جهانی دوم، دولت‌های غربی یک مجموعه امنیتی را شکل دادند که در آن هیچ کشوری از حمله نظامی از جانب کشور دیگر عضو گروه واهمه نداشت؛ مگر آنکه جنگی فراتر از این چهارچوب بین بلوک شرق و غرب درمی‌گرفت (نیاکویی و اعجازی، ۱۳۹۵، ص ۴۱). اما امروزه مطالعات امنیتی تنها به مطالعه جنگ نمی‌پردازد و برعکس دوران جنگ سرد، به امنیت صرفاً در سطح بین‌الملل توجه نمی‌شود؛ بلکه در مطالعات جدید بر ارتباط بین سطح بیرونی و داخلی تأکید می‌شود و آن دو جدای از هم تصور نمی‌شوند (عبدالله‌خانی، ۱۳۹۲، ص ۳۱).

به طور کلی، محققانی مانند باری بوزان، کروالین تامس، محمد ایوب، آزر و مون و دیگران تأکید کرده‌اند که بحران‌های امنیت در کشورهای جهان سوم عمدتاً داخلی است نه خارجی و همچنین، ابعاد نرم‌افزاری امنیت مانند ضعف مشروعیت و یکپارچگی نیز باید لحاظ شود و از رویکردهای تقلیل‌گرایانه نظامی محور پرهیز شود. همچنین، آن‌ها تأکید کرده‌اند که میراث استعمار، ضعف دولت ملت‌سازی، شکاف عمیق بین دولت ملت نیز باید لحاظ شود و این عوامل در کنار هم باعث شده تا چالش‌های امنیتی در جهان سوم بسیار پیچیده‌تر و چند لایه‌تر از کشورهای غربی گردد. از جمله مطالعاتی که تلاش کرده‌اند با رویکردی تلفیقی به بحران‌های امنیتی جهان سوم بپردازند، می‌توان به رویکرد بوزان و ریچارد لیتل اشاره نمود (نیاکویی، ۱۳۹۲، ص ۹۸).

در همین راستا بوزان برای بررسی وضعیت امنیت در جهان سوم به ماهیت حکومت و ماهیت محیط اشاره و بهترین و مؤثرترین معیار امنیت در چهارچوب ماهیت حکومت را «انسجام سیاسی اجتماعی» و در چهارچوب ماهیت محیط «نوع محیط امنیتی» قلمداد نموده است (عبداله خانی، ۱۳۸۲: ۱۴۲).

ارتباط دین و مذهب و امنیت و نقش حکومت

هیچ نظام فکری و اعتقادی نمی‌تواند فاقد نظریه امنیتی باشد و اگر نظامی با این مشخصه یافت شود، باید در اصالت آن مذهب و اعتقاد تامل نمود لذا به همین سبب نقش دین در تأمین امنیت و ایمن‌سازی مجموعه‌های انسانی از ناامنی‌های مختلف از دیدگاه بسیاری از مورخان و جامعه‌شناسان ادیان قابل انکار نیست و پیامبران الهی پیام آوران خوشبختی دنیوی مردم در کنار سعادت اخروی آن‌ها بوده‌اند.

اسلام نیز به عنوان مکتبی جامع و ابدی، که داعیه‌دار اداره امور جوامع بشری است، از این قاعده مستثنا نیست زیرا در یک نگاه و منظر واقع بینانه، بسیاری از آموزه‌ها و تعالیم اسلامی به صورت مستقیم و یا نامستقیم با مساله مهم «امنیت» در ارتباط است.

پرواضح است که یکی از برکات و حسنات ایمان مذهبی، برخورداری شخص مؤمن و یا جامعه مؤمنان از امنیت است. چنان که بسیاری از دستورات و توصیه‌های اخلاقی دین در همین راستا قابل ارزیابی است و بر اساس دیدگاه مذهب و دین، امنیت به عنوان حق شهروندی برای همه مردم باید در عمل به رسمیت شناخته شود.

نباید به هیچکس اجازه داد که فراتر از وظایف و چارچوب‌های قانونی اقدام به محدودسازی قلمرو حقوق و آزادی‌های دیگران کند. وظیفه و سهم هر یک از دستگاه‌های حاکمیتی و نیز احزاب، گروه‌ها و آحاد مردم در تولید و مراقبت از امنیت جامعه باید تعیین و به صورت شفاف تدوین شود و ضرورت دارد که با هر شخص حقیقی یا حقوقی که در ایفای وظیفه خود در این زمینه کوتاهی می‌کند، یا عمداً امنیت جامعه را مخدوش می‌سازد، قاطعانه، یکسان و به سرعت باید مقابله گردد که البته نقش دستگاه قضایی در این بخش بسیار تعیین کننده است و نباید در برخورد با عامل ناامنی، هرکس که باشد، مسامحه و تبعیض روا بدارد.

توجه به مقوله امنیت در آموزه‌های دینی (با تأکید بر دین اسلام) تا آنجاست که تأکید گردیده از منابع و تریبون‌های عمومی، رسانه‌ها و نیز آموزش‌های رسمی در مراکز علمی، بر حفظ امنیت به عنوان یک عمل دینی تأکید شده و حافظان نظم و امنیت ملی و عمومی از محبوب‌ترین و مؤمن‌ترین گروه‌های اجتماع تلقی شوند (نیکزاد، ۱۳۸۸، ۲۲).

فصلنامه رواق اندیشه، شماره ۱۵، نیکزاد، عباس

امنیت به معنای اولیه آن یعنی صیانت نفس یکی از مسائلی است که دولت به خاطر آن به وجود آمده است. به این معنا که ضرورت اساسی ایجاد و تأسیس دولت، استقرار و حفظ امنیت در اجتماع بوده است. البته بحث امنیت در هر زمانی، معنای خاص داشته است، گاه تنها معنای حفظ جان و صیانت نفس (در اندیشه‌ی هابز) داشته و زمانی دیگر اندیشه‌ی (حفظ اموال و دارایی) را در خود نهفته دارد.

مهم‌ترین تأثیر دین در حکومت، تصرف در معنای امنیت است. حکومت می‌تواند بر اساس دین و یا بدون در نظر گرفتن دین شکل بگیرد لیکن مهم‌ترین کار دین این است که در معنای امنیت تصرف می‌کند و وظیفه ذاتی حکومت، تأمین امنیت برای مردم است، لذا کسی که دین را وارد عرصه حکومت نمی‌کند، امنیت را فقط به حفظ بقای دنیوی تعریف می‌کند، اما کسی که دین را وارد عرصه حکومت می‌کند، امنیت برای او حفظ بقای دنیوی و اخروی است یعنی کسی که دین را وارد عرصه حکومت می‌کند، به گونه‌ای باید برنامه‌ریزی کند و جامعه را پیش برد که بقای دنیوی و اخروی مردم تأمین شود و مهم‌ترین دلیل که می‌گوییم دولت، حکومت و نظام سیاسی باید دینی باشد این نکته است که نظام سیاسی دینی و اسلامی، دغدغه امنیت دنیوی و اخروی مردم را دارد، در حالی که نظام سیاسی غیردینی و سکولار تنها به دغدغه دنیوی مردم توجه دارد و کاری به امنیت اخروی مردم ندارد به همین خاطر کسی که نگاه اجمالی به قرآن بکند، سراسر آیات سیاسی و اجتماعی را دارد (لکزایی، مصاحبه منتشر شده در نشست بصیرت‌افزایی «تاریخ تحلیلی و تطبیقی ایران معاصر <http://shabestan.ir/detail/News/765742>)

انواع باورهای دینی - مذهبی (اسلامی) در آسیای مرکزی

از نظر تاریخی منطقه آسیای مرکزی خاستگاه زندگی مسلمانان بوده لیکن در قرن اخیر و در مدت چند دهه استیلای حکومت اتحاد جماهیر شوروی بر منطقه یادشده، به دلیل اتخاذ سیاست‌های خاص دولت کمونیستی، گروه‌های مختلف روس با عقاید مسیحی (ارتدوکس) به منطقه مهاجرت نموده و در کنار مسلمانان دومین طیف دینی

در آسیای مرکزی را تشکیل داده‌اند که البته به سبب در اکثریت قرار داشتن مسلمانان، از تشریح وضعیت گروه‌های مسیحی صرفه نظر گردیده و مختصری پیرامون جمعیت مسلمانان منطقه توضیح داده خواهد شد.

حضور اسلام در آسیای مرکزی، نه تنها دارای یک فرقه و قالب نیست، بلکه طیف وسیعی از فرق اسلامی در منطقه حضور دارند. در یک تقسیم‌بندی کلی به استثنای فرقه اسماعیلیه (پیروان آقاخان) در پامیر تاجیکستان، سایر مردم منطقه عمدتاً سنی مذهب (حنفی) بوده که در دسته‌های زیر قابل تقسیم هستند (Bennigsen and Wimbush, 1986)

الف: اسلام سنتی: در این نوع از اسلام یک تعهد مذهبی از التزام به حفظ سنت‌های نیاکان وجود دارد که به طرق مختلف قابل توصیف بوده و در برگیرنده درجات متفاوتی از آیین‌های مذهبی است. در این گروه مردم بیشتر به مساجد می‌روند و کم و بیش واجبات خود را انجام می‌دهند و در واقع وجه فردی دین را اعمال می‌کنند، اما به مسائل اجتماعی آن کار ندارند (محمدی، ۱۳۸۵، ص ۲۲).

جدول ۲: مشخصات وسعت سرزمینی و جمعیتی منطقه آسیای مرکزی (Akiner 2003)

کشور	وسعت (کیلومتر مربع)	جمعیت (میلیون)		جمعیت مسلمانان		جمعیت شیعیان تسنن	
		سال ۲۰۱۴	سال ۲۰۳۰	نفر	درصد	نفر	درصد
تاجیکستان	۱۴۳۱۰۰	۸,۴	۱۱,۴	۷,۵۶	۹۰٪	۷,۱۸	۹۵٪
ترکمنستان	۴۸۸۱۰۰	۵,۳	۶,۲	۴,۷۲	۸۹٪	۴,۵۳	۹۶٪
قزاقستان	۲۷۱۷۳۰۰	۱۶,۶	۱۸,۶	۹,۴۶	۵۷٪	۸,۹۹	۹۵٪
قرقیزستان	۱۹۸۵۰۰	۵,۶	۶,۹	۴,۲	۷۵٪	۴۰,۰۷	۹۷٪
ازبکستان	۴۴۷۴۰۰	۲۹,۳	۳۴,۱	۲۵,۷۸	۸۸٪	۲۴,۲۳	۹۴٪
مجموع	۳۹۹۴۴۰۰	۶۵,۲	۷۷,۲	۵۱,۷۲	۷۲,۳	۷۲,۳	۹۴,۷۵٪

ب: اسلام تندرو (بنیادگرا): شامل گروهی خاص و فعالی هستند که درصددند تا به قول خود تحریفات حاصل و موجود در اسلام را بزدایند و به نوعی به اسلام ناب گذشته و دست نخورده برگردند. جنبش‌های اسلامی در ازبکستان در این دسته جای می‌گیرند، که در تاجیکستان این روند یعنی اسلام بنیادگرا یکی از عوامل بروز جنگ داخلی بوده است. کانون این نوع از اسلام از گذشته‌های دور در دره فرغانه شکل گرفته است و بهترین نمونه این نوع از اسلام را می‌توان در فعالیت‌های حزب التحریر و جنبش اسلامی ازبکستان مشاهده کرد. این جریان از دهه ۱۹۹۰م به بعد روند افراط‌گرایانه‌ای به خود گرفته است و هم‌چنان به فعالیت خود ادامه می‌دهد. این جریان خواهان سرنگونی رژیم‌های آسیای مرکزی و برپایی حکومت اسلامی به شیوه خلفای راشدین و اجرای شریعت است و در این میان رهبران حکومت‌های آسیای مرکزی به ویژه دولت ازبکستان، بنیادگرایی اسلامی را مهمترین رقیب خود یافتند (وصالی، ۱۳۸۵، ص ۵۵) بنابراین بنیادگرایی اسلامی به یک نیروی اجتماعی - سیاسی قدرتمند در آسیای مرکزی به ویژه در ازبکستان

تبدیل شد و با وجود نارضایتی عمومی، بی‌ثباتی و بحران‌های اقتصادی به نظر می‌رسد تقاضای مردم برای اسلام مبارز افزایش یابد.

ج- اسلام رسمی: دیگر گرایش موجود در آسیای مرکزی، اسلام مورد حمایت دولت یا همان اسلام رسمی می‌باشد که از دهه ۱۹۴۰م در اتحاد شوروی نهادهای خود را به صورت محدود به وجود آورد. این نوع اسلام از جهت مشروعیت بخشی و پرکردن خلاء ایدئولوژی، کاملاً کنترل شده و مجاز تعریف شده بود (کولایی، ۱۳۸۴: ۱۹۶) البته باید به این نکته نیز اشاره نمود که افراطی‌ترین رهبران منطقه به زودی دریافتند که اسلام بخشی از حیات فرهنگی - سیاسی و اجتماعی جامعه را تشکیل می‌دهد و به عنوان یک عامل قدرتمند هویت فردی و جمعی توانسته ایفای نقش کند، نقشی ضروری که در بالاترین سطح در منطقه احساس می‌شد (آقایی و دمیری، ۱۳۹۳، ص ۱۵).

جدول ۳: توزیع جمعیت مسلمان آسیای مرکزی به تفکیک جمهوری‌ها (منبع: www.UN.com)

سال	ازبکستان		تاجیکستان		ترکمنستان		قرقیزستان		قزاقستان		جمع	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
ش ۱۳۳۸ م. ۱۹۵۹	۶۰۰۰	۲.۴۶	۱۳۹۷	۸.۱۰	۱۰۰۰	۷.۷	۹۶۵	۴.۷	۳۶۲۲	۹.۲۷	۱۲۹۸۴	۱۰۰
ش ۱۳۵۸ م. ۱۹۷۹	۱۲۴۵۶	۲.۴۸	۲۸۹۸	۲.۱۱	۲۰۲۸	۸.۷	۱۹۰۶	۴.۷	۶۵۵۶	۴.۲۵	۲۵۸۴۴	۱۰۰
ش ۱۳۶۹ م. ۱۹۹۰	۱۵۶۲۰	۸.۴۷	۴۶۷۵	۳.۱۴	۲۸۴۹	۷.۸	۲۷۹۰	۵.۸	۶۷۴۰	۶.۲۰	۳۲۶۷۷	۱۰۰

رویکردهای مختلف به باورهای مذهبی در حوزه سرزمینی آسیای مرکزی

در بحث رویکرد دولت‌ها نسبت به مذهب و باورهای مذهبی در آسیای مرکزی، دو نوع استراتژی و شیوه متفاوت به شرح زیر، قابل اشاره است:

استراتژی سرکوب: در ازبکستان تنها روحانیونی که توسط دولت تأیید شوند حق لباس پوشیدن دارند. تشکیل جلسات مذهبی بدون اجازه دولت ممنوع است، اشاعه عقاید مذهبی تندروانه از ۱۵ تا ۲۰ سال حبس دارد. نصب بلندگو در مساجد ممنوع است. سازمان‌های حقوق بشر اعلام کردند که پلیس هزاران نفر از زنان و مردان مسلمان را دستگیر کرده است. حزب التحریر اعلام کرده است که بیش از ۶ هزار نفر از اعضای این حزب در زندان‌های ازبکستان زندانی هستند. در ماه ژوئن ۲۰۰۵ نیروی امنیتی ازبکستان بیش از دو هزار نفر را در اندیجان کشته و زخمی کردند. حادثه اندیجان بازتاب زیادی در جامعه بین‌المللی داشت. اکثر دولت‌ها اقدام دولت ازبکستان را محکوم کردند.

استراتژی پذیرش: در تاجیکستان بعد از جنگ داخلی طولانی نهضت اسلامی در دولت پذیرفته شد. این حزب در سال ۱۹۹۸ با کسب یک سوم کرسی‌های پارلمان در ائتلاف حاکم حضور داشت. پذیرش مذاکرات صلح تاجیکستان با میانجیگری ایران و روسیه در هفت دوره و ده‌ها مرحله در کشورهای مختلف برگزار شد و در نهایت حزب نهضت اسلامی چند پست را تحویل گرفت اما دولت حاکم به تدریج بعد از چند سال این حزب را به حاشیه راند به طوری که در حال حاضر حزب مذکور با وجود فعالیت‌های قانونی، قدرت زیادی در دولت نداشته و به علت فشارهای اعمال شده به این حزب، بعد از ۱۱ سپتامبر، دچار مشکلات داخلی گردید.

رویه سایر جمهوری‌ها: برای رهبران سه دولت مستقل دیگر در آسیای مرکزی، اسلام نقش خوبی را در تقویت هویت‌های آن‌ها بازی کرده و دولت‌ها به اسلامی که به آن‌ها مشروعیت دهد و آن‌ها را به چالش نکشاند حمایت می‌کنند (گوندن پکر، ۱۳۷۷، ص ۸۶).

باورهای مذهبی در قوانین اساسی کشورهای آسیای مرکزی

در آسیای مرکزی دولت دین را اداره می‌کند و دین نقشی در تدوین مسائل کشور ندارد. در قانون اساسی این کشورها دین از سیاست جدا است. در ازبکستان کریم اف، نگاهی سخت افزارانه به اسلام‌گرایی دارد و تاکنون به شیوه‌های خشونت آمیز روی آورده است. در تاجیکستان اسلام‌گرایان به نوعی با دولت به تفاهم رسیده‌اند گرچه از وضعیت موجود راضی نیستند دولت‌های قزاقستان و قرقیزستان اسلام‌گرایان را مهار و در تلاشند دین را دولتی کنند (منبع: ماهنامه ایراس: شماره ۱۷). به منظور مذاقه بهتر در این موضوع به برخی اصول ذکر شده در قانون‌های اساسی (به عنوان بالاترین مرجع و منبع قانون) این کشورها اشاره گردیده است:

در قزاقستان، موضوع دین و مذهب به سبب اهمیت بالای آن، در اولین ماده قانون اساسی این کشور ذکر و تایید شده که حکومت در این کشور ماهیتی غیر دینی و دموکراتیک داشته و کشور تابع مذهب خاصی نمی‌باشد؛ ولی همه ادیان و مذاهب در انجام امور مذهبی خود آزاد می‌باشند!

ماده ۱۲ قانون اساسی ازبکستان تصریح نموده که زندگی اجتماعی از طریق تنوع نهادهای سیاسی، ایدئولوژی‌ها و دیدگاه‌های گوناگون توسعه خواهد یافت و هیچ عقیده‌ای نمی‌تواند به عنوان اعتقاد دولتی شناخته شود. طبق ماده ۶۱، سازمان‌ها و اتحادیه‌های مذهبی از دولت جدا و در برابر قانون مساوی هستند و دولت نباید در فعالیت اتحادیه‌های مذهبی دخالت کند.

در ماده ۱ قانون اساسی جمهوری تاجیکستان نیز آمده است: دولت دارای حاکمیت دموکراتیک امنیتی بر قانون، غیر دینی و یک پارچه است. طبق ماده هشتم قانون مذکور، در تاجیکستان حیات اجتماعی بر پایه کثرت‌گرایی سیاسی - اجتماعی توسعه می‌یابد و هیچ عقیده‌ای از جمله عقیده دینی نمی‌تواند به عنوان عقیده دولتی استقرار یابد. سازمان‌های دینی از دولت جدا بوده، حق دخالت در امور دولتی را ندارند. همچنین ماده بیست و ششم قانون اساسی یادشده، می‌گوید هر کس حق دارد آزادانه اعتقاد دینی خود را تعیین کند به صورت فردی یا جمعی از دینی پیروی کند و یا نکند و در مراسم و آیین‌های دینی شرکت نماید.

قانون اساسی ترکمنستان آن را کشوری دموکراتیک، مبنی بر قانون و غیر دینی معرفی نموده که حکومت به وسیله ریاست جمهوری اعمال می‌گردد و آزادی عقیده و برابری همه ادیان و اعتقادات در برابر قانون توسط دولت تضمین شده لیکن مجامع مذهبی از دولت جدا و کارکرد دولتی نخواهند داشت. سیستم آموزشی دولتی از اتحادیه‌های مذهبی

۱ هم اکنون بیش از ۴۰ مذهب و فرقه در قزاقستان وجود دارد. مذهب ارتدکس نسبت به پروتستان و کاتولیک، پیروان بیشتری دارد. فقه حنفی مورد قبول اکثریت مردم مسلمان قزاق است و در حد بسیار کمی نیز پیرو مسلک احمدیه هستند، مذهب شافعی نیز در بین اقلیت چچن ساکن این کشور رواج دارد، شیعیان قزاقستان را آذری‌های آذربایجان و ایران تشکیل می‌دهند.

جدا و ماهیت غیر دینی خواهد داشت. هر فرد حق دارد باورهای دینی خود را آزادانه برگزیند، باورهای مذهبی را بپذیرد یا انکار و در سازمان‌های مذهبی و در مراسم و آیین‌های آن فعالیت کند.

در قرقیزستان نیز قانون اساسی این کشور، دولت را غیردینی اعلام و عنوان داشته: جمهوری قرقیزستان یک جمهوری یکپارچه دارای حاکمیت و مبتنی بر حاکمیت مردم است که بر پایه دولتی قانونی غیردینی تشکیل گردیده و ضمن جدایی همه گونه‌های مذهب از دولت، مداخله اعضای سازمان‌های مذهبی و دینی در فعالیت‌های دستگاه‌های دولتی را ممنوع نموده است. این قانون همچنین مجامع مذهبی را از دولت جدا و دولت را در هواداری از مذهب یا گرایش‌های ضد مذهبی منع و ایجاد حزب سیاسی بر اساس مبانی دینی و تعیین اهداف و وظایف سیاسی توسط مجامع مذهبی را غیرمجاز دانسته است (محمدی، ۱۳۸۵، ص ۲۲).

مذهب و فضای امنیتی در آسیای مرکزی

جوامع آسیای مرکزی از نظر مذهبی وضعیت ویژه‌ای دارند. هفتاد سال سلطه حکومت شوروی بر آنها و سیاست‌های دینی اعمال شده توسط شوروی، این جوامع را دگرگون ساخته و کشورهای آسیای مرکزی را با اقلیت‌های قابل توجهی در حوزه دین و قومیت روبرو ساخته است.

در بحث وضعیت اسلام در منطقه موصوف، هر چند که زندگی هفتاد ساله تحت حکومت شوروی رنگ مذهب در این جمهوری‌ها را رقیق کرده است اما با این حال اسلام نقش مهمی در روابط منطقه داشته و در بین مذاهب اسلامی عموماً مردم منطقه اهل سنت و بیش‌تر حنفی هستند. کم‌ترین میزان مسلمانان برای کشور قزاقستان است که طبق آمار، قریب ۵۰ درصد این کشور را غیر مسلمانان تشکیل می‌دهد و در مقابل کشوری هم که بیشترین میزان مسلمانان را دارد کشور ترکمنستان با ۸۹ درصد مسلمان است (کولائی، ۱۳۸۴ ص ۲۱) لیکن به دلیل دوری چند ده ساله این منطقه از اسلام و سلب آزادی عمل مسلمانان این منطقه در پرداختن به رسومات مذهبی (توسط حکومت سوسیالیستی - کمونیستی) این جماعت را به شدت تشنه بازگشت به آغوش اسلام نموده و این منطقه را به محل مناسبی برای جولان گروه‌ها کشورهای مبلغ فرقه‌های ساختگی اسلام همچون وهابیت، القاعده و داعش نموده و این گرایش مدم منطقه (به دلیل عدم آگاهی در تشخیص و تمایز باورهای اصیل اسلامی از باورهای ساختگی توسط فرق نوظهور) موجب بروز خلل در امنیت منطقه گردید، به طوری که پس از اعلام جنگ علیه تروریسم از سوی رئیس جمهور آمریکا جورج بوش، فضا برای تشدید سرکوب اسلام‌گرایان در آسیای مرکزی از سوی نخبگان حاکم مناسب‌تر شد. رهبران ازبکستان، تاجیکستان و قرقیزستان که دره فرغانه در کشورهای آنان قرار گرفته، صدها تن از فعالان مسلمان را دستگیر کردند.

در کل باید گفت که به علت سکولار بودن تمامی حکومت‌های منطقه و همچنین سرکوب شدید گروه‌های اسلامی خواهان مشارکت سیاسی، نقش اسلام در اداره و نظم بخشیدن به جوامع آسیای مرکزی بسیار اندک بوده است (رضاپور و سیمبر، ۱۳۹۶ ص ۳۲) زیرا دولت‌های این منطقه با وهابی و سلفی خواندن همه انواع فعالیت‌های مذهبی، هموار کلیه فعالیت‌های مذهبی را سرکوب کرده‌اند. حکومت‌های اقتدارگرای آسیای مرکزی احساس می‌کنند که اسلام سیاسی

به خصوص شکل سلفی‌گیری آن تهدیدی بر حکومت آنها خواهد بود در این میان نقش دو سویه‌ای که اسلام به عنوان عامل موثر در تشکیل دولت و ملت سازی یا برعکس چالش دولت و ملت سازی ایفا می‌کند باعث شده که رهبران سیاسی دولت‌ها، سلفی‌گری را به عنوان عامل تهدید حکومت به حساب آورند. (Bengard, 2011)

حتی بیم دولت‌های آسیای مرکزی از قدرت گرفتن سلفی‌گری باعث شد که دولت‌های منطقه از همان سال‌های اولیه انقلاب به منظور مهار کردن این گروه‌ها فعالیت‌های سیاسی احزاب مذهبی را ممنوع اعلام کنند و قوانینی را برای غیر قانونی کردن این احزاب سیاسی که ساختار مذهبی دارند، به تصویب برسانند (آکینر، ۱۰ ص ۱۳۸۳) بنابراین می‌توان اذعان کرد عدم یکپارچگی قومی و مذهبی در آسیای مرکزی سبب شده است تا ملت-دولت در این کشورها متشتت و چند پاره باشد و جامعه به گروه‌های قومی و مذهبی گوناگون و متعارضی تقسیم شود.

این عوامل از یک سو موجب به وجود آمدن هویت‌های مختلف در آسیای مرکزی شده و از سوی دیگر از بازتولید هنجارها و ارزش‌های مشترک جلوگیری می‌کند و در نهایت سبب از هم گسیختن جامعه می‌شود، کما این‌که در سال‌های اخیر و در پی فراخوان سرکرده‌های گروهک تکفیری داعش، بسیاری از مردم منطقه آسیای مرکزی با خیل مجاهدت و به اصطلاح جهاد فی سبیل‌الله، به این گروه الحادی ملحق گردیده و در عمل، منطقه را با چالش امنیتی جدیدی با جنس مذهب که همانا از آن به عنوان افراط‌گرایی دینی نیز یاد می‌شود، مواجه نمود.

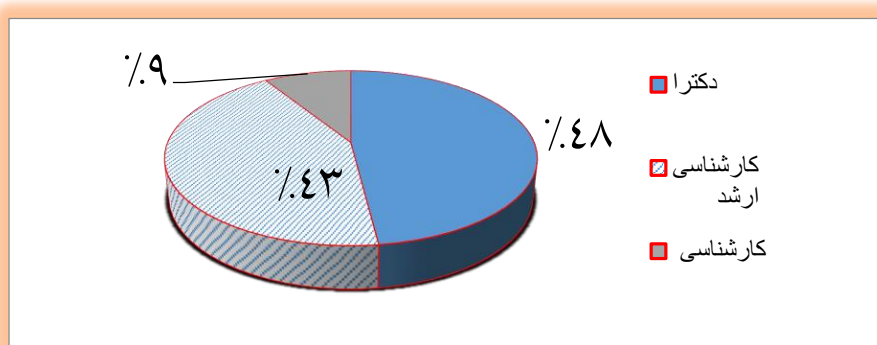
۲- یافته‌های میدانی پژوهش

در بخش یافته‌های میدانی پژوهش، پرسشنامه‌ای با ۸ گویه به شرح زیر تدوین و در سطح جامعه آماری مد نظر با ۱۶۲ نفر توزیع که پس از وصول ۱۰۰ پرسشنامه، اقدامات تحلیلی مربوطه انجام و نتایج زیر حاصل گردید:

گویه‌ها (پرسش‌ها):

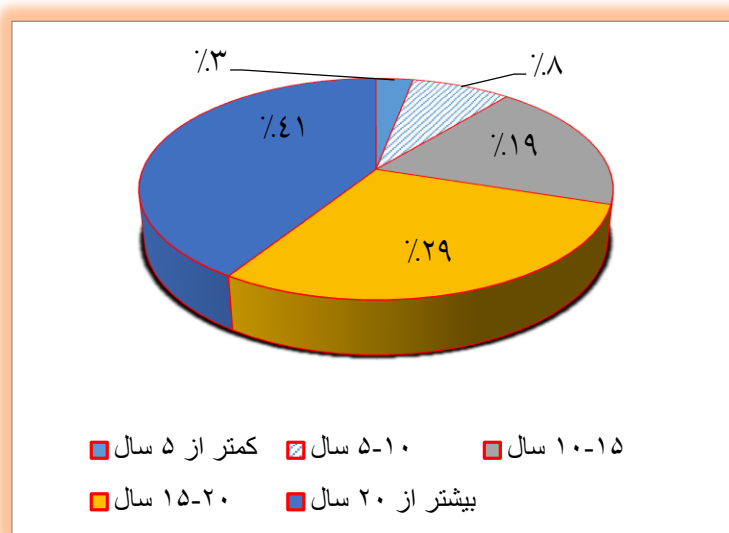
- تعدد باورهای مذهبی ساکنان منطقه آسیای مرکزی
- نگرش دولت‌های منطقه به باورهای مذهبی
- رویکرد حزبی و سیاسی نسبت به باورهای مذهبی
- نگرش قوانین اساسی کشورها به باورهای مذهبی
- برخورد دولت ازبکستان با باورهای مذهبی گروه‌های دینی فعال در این کشور
- تعدد باورهای مذهبی در کشور تاجیکستان
- چندگانگی باورهای مذهبی در کشور قزاقستان (جمعیت قابل توجه مسیحیان)
- سرکوب فعالیت‌های مذهبی توسط دولت‌های حاکم

میزان تحصیلات: ۴۸ درصد پاسخ دهندگان را دارندگان مدرک دکتری (و دانشجویان دکتری)، ۴۳ درصد کارشناسی ارشد و ۹ درصد کارشناسی تشکیل می‌دهند.

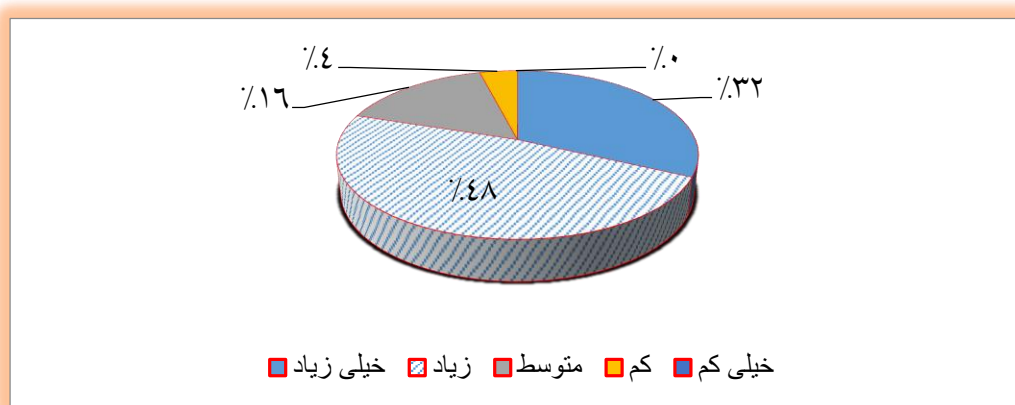
نمودار ۱- نمودار توزیع درصد فراوانی مربوط به میزان تحصیلات پاسخ دهندگان

سابقه کاری: کارکنان با سنوات خدمتی ۱۰ تا ۱۵ سال ۲۹ درصد، کارکنان ۵ تا ۱۰ سال و کارکنان زیر ۵ سال با ۲۷ و ۲۶ درصد و کارکنان ۱۵ تا ۲۰ سال و ۲۰ تا ۲۵ سال با ۱۴ و ۴ درصد در رده بعدی قرار دارند.

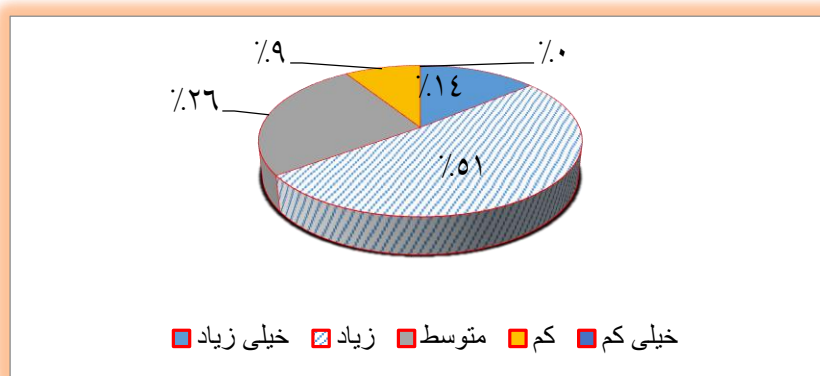
نمودار ۲- توزیع درصد فراوانی مربوط به سابقه کاری پاسخ دهندگان

شناخت گروه‌های بنیادگرای اسلامی و تفکر مخرب سلفی- تکفیری: اغلب پاسخ دهندگان (۵۶٪) در جایگاه اقدام کننده یا مدیر جزء، ۳۳ درصد در سطح مدیر میانی و ۱۱ درصد در سطح مدیرکل مشغول به خدمت می‌باشند.

نمودار ۳- توزیع درصد فراوانی میزان آشنایی پاسخ دهندگان با گروه‌های بنیادگرای اسلامی

شناخت منطقه آسیای مرکزی: این نمودار نیز بیانگر آشنایی چشمگیر اکثر پاسخ دهندگان با حوزه آسیای مرکزی است.

نمودار ۴: توزیع درصد فراوانی میزان پاسخ دهندگان از منطقه آسیای مرکزی

Reliability Scale: ALL VARIABLES

Case Processing Summary

		N	%
Cases	Valid	100	100.0
	Excluded ^a	0	.0
	Total	100	100.0

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.990	67

اعتبار بدست آمده با استفاده از آلفای کرونیباخ (۰/۹۹) بیانگر این است که پرسشنامه از اعتبار بالا و قابل قبولی برخوردار است.

تحلیل توصیفی و استنباطی سوالات پرسشنامه

داده‌های جدول آزمون فریدمن نشان می‌دهد که شاخص ششم (تعدد باورهای مذهبی در کشور تاجیکستان) بالاترین ارزش میانگین رتبه‌ای (۶/۲۲) و شاخص هفتم (چندگانگی باورهای مذهبی) در کشور قزاقستان (جمعیت قابل توجه مسیحیان) با پایین‌ترین ارزش میانگین رتبه‌ای (۲/۳۷) قرار دارد. ارزش میانگین سایر سوال‌ها در جدول فوق آمده است.

Friedman Tes

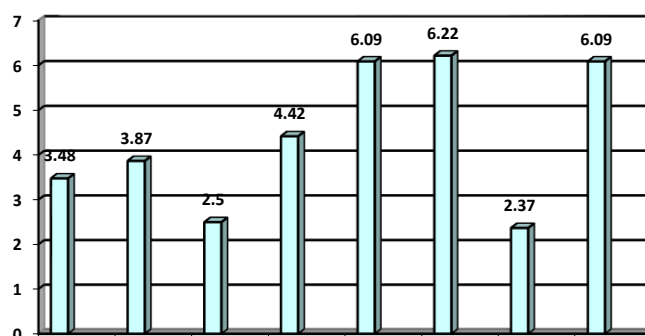
Ranks

	Mean Rank
VAR00001	3.48
VAR00002	3.87
VAR00003	2.50
VAR00004	5.42
VAR00005	6.09
VAR00006	6.22
VAR00007	2.37
VAR00008	6.09

Test Statistics

N	100
Chi-Square	385.512
df	7
Asymp. Sig.	.000

a. Friedman Test

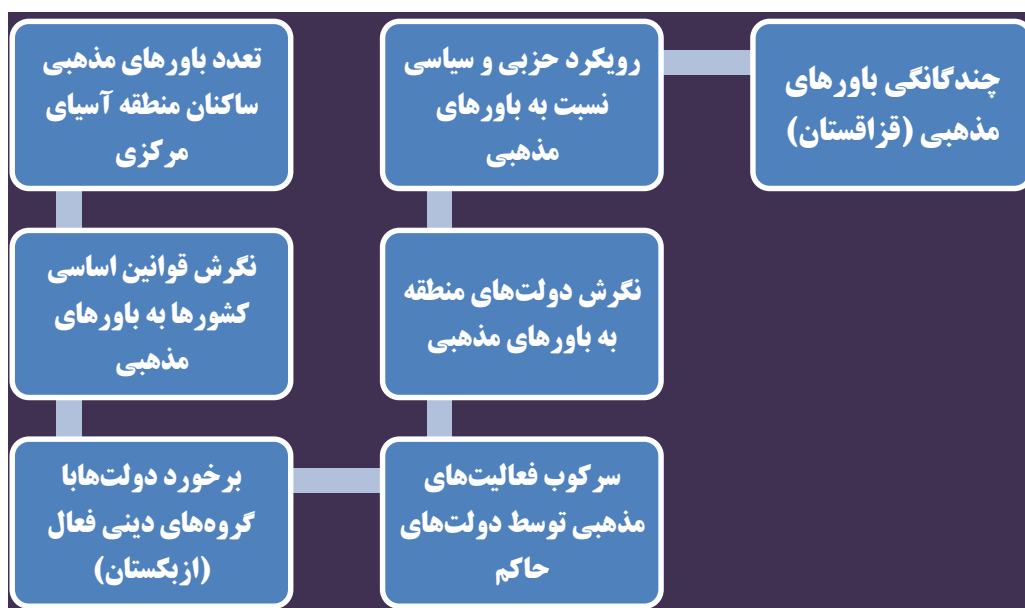
بعد از تعدد باورهای مذهبی در تاجیکستان، مولفه بعدی که در رده موثرترین گویه‌های چالش‌زای امنیتی بعدی که در منطقه آسیای مرکزی قابل ذکر است، برخورد دولت ازبکستان با باورهای مذهبی گروه‌های فعال در این کشور است (که مصادیقی از این برخورد طی سال‌های اخیر در صفحات قبل مورد اشاره قرار گرفته و در واقع شاید بتوان احزاب سیاسی ازبکستان، را فعال‌ترین گروه‌های سیاسی- مذهبی در سطح منطقه برشمرد که اقدامات ضدحکومتی آن‌ها امنیت منطقه را به چالش کشیده است) و سرکوب فعالیت‌های مذهبی توسط دولت‌های حاکم، به عنوان یک موضوع با دو نگرش اخص و اهم، در رده دوم چالش‌های امنیتی برگرفته از باورهای مذهبی قابل تبیین است. در ادامه این مولفه، نگرش قوانین اساسی کشورها به باورهای مذهبی و گنجاندن مواد ضد اعتقادی در عالی‌ترین سطح قانون، به عنوان گویه بعدی در چالش‌آفرینی امنیتی در منطقه آسیای مرکزی نقش آفرین است و گویه بعدی که به نگرش دولت‌های منطقه به باورهای مذهبی اشاره دارد، مکمل این شاخص است.

نتیجه

برابر یافته‌های کتابخانه‌ای پژوهش، در بخش ساختارشناسی دینی و اعتقادی در منطقه آسیای مرکزی، مسلمانان در اکثریت مطلق قرار داشته و بیش از ۷۰ درصد این مجموعه مسلمان را سنی مذهب‌های حنفی تشکیل داده که البته در کنار این اکثریت، اقلیت مسیحیان ارتدوکس و شاخه‌های مختلف اسلام شامل مذاهب اهل تسنن و فرقه‌های اسماعیلیه نیز در منطقه سکونت دارند که به استناد مبانی نظری موثر در امنیت فضاها، جغرافیایی، این تعدد باورهای مذهبی و چندگانگی اعتقادی خود نوعی آسیب و چالش بالقوه امنیتی محسوب شده و در کشورهای دارای تعدد مذهبی، به ویژه در حوزه دین اسلام، این چندگانگی اعتقادی موجب هراس حکومت‌های حاکم بر این منطقه گردیده که مصداق آن را در پرده قوانین اساسی و اشاره صریح (در قوانین اساسی تقریباً همه کشورهای منطقه) به ماهیت غیردینی و دموکراتیک حکومت مشهود است.

پس از تحلیل یافته‌های کتابخانه‌ای، در گام بعدی، اطلاعات تحصیل شده از اقدامات میدانی (توزیع پرسشنامه) و یافته‌های به دست آمده از فرضیه پژوهش (که توسط جامعه آماری نظرخواهی شده)، به آزمون گذارده شد که نتیجه حاصله بیانگر این بود که از میان ۸ مولفه تبیین شده ذیل موضوع تاثیرگذاری باورهای مذهبی در امنیت فضاها، جغرافیایی (با تاکید منطقه آسیای مرکزی) به استناد نظرات اخذ شده از جامعه آماری، (و تحلیل انجام شده توسط آزمون فریدمن) از میان شاخص‌های این مولفه نیز شاخص‌های تعدد باورهای مذهبی به طور خاص در کشور تاجیکستان و به طور عام در کل منطقه و همچنین برخورد دولت ازبکستان با باورهای مذهبی گروه‌های دینی فعال در آن کشور به ترتیب با میانگین رتبه‌ای ۶/۲۲ و ۶/۰۹ بیشترین چالش‌های امنیتی منطقه را به خود اختصاص داده و شاخص هفتم (چندگانگی باورهای مذهبی در کشور قزاقستان) به سبب همزیستی مسالمت‌آمیز گروه‌های مذهبی مسلمان و مسیحی، با پایین‌ترین ارزش میانگین رتبه‌ای (۲/۳۷) از کمترین سطح تهدید برخوردار است که با مد نظر قرار دادن توزیع تعدد باورهای مذهبی سطح منطقه و چندگانگی باورهای مذهبی اسلامی در دو کشور تاجیکستان و ازبکستان (نسبت به دیگر کشورهای منطقه) و نتیجه تحصیل شده از فعالیت میدانی انجام شده که عمده تهدید امنیتی باورهای مذهبی در فضای جغرافیایی آسیای مرکزی را (با وجود تمایز محسوس باورهای اسلامی و مسیحی در قزاقستان) مربوط به حوزه دو کشور عنوان شده تلقی نموده، می‌توان فرضیه پژوهش را اثبات شده دانست و البته عمده تاثیر این باورهای مذهبی در فضاها، جغرافیایی را به دلایلی که تبیین آن از حوصله این نوشته خارج است، باید در باورهای اسلامی جستجو نمود که برخی مستندات آن در نتیجه و یافته‌های حاصل از پرسشنامه عنوان شده مذکور قابل استناد است.

زنجیره تأثیرگذاری باورهای مذهبی در حوزه سرزمینی آسیای مرکزی

منابع و مآخذ

۱. آشوری، داریوش، ۱۳۷۶، ما و مدنیت، تهران، موسسه فرهنگی صراط.
۲. آقای، سید داوود و دمیری، محمدرضا، ۱۳۹۳، بررسی نقش بنیادگرایی اسلامی در آسیای مرکزی (مطالعه موردی ازبکستان) فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شماره هجدهم.
۳. آکینر، شیرین، ۱۳۸۳، سیاسی‌گرایی اسلام در دوره پیش از شوروی، مجله مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال ۱۳، شماره ۴۵.
۴. احمدیان شالچی، نسرين، ۱۳۹۴، دیار آشنا، ۱۳۹۴، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی
۵. ازغندی، سیدعلیرضا، ۱۳۸۱، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران، قومس.
۶. پای، لوسین دلیو و دیگران، ۱۳۸۰، بحران‌ها و توالی‌ها در توسعه سیاسی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۷. پترسون، مایکل و دیگران، ۱۳۸۳، عقل و اعتقاد دینی، ترجمه احمد نراقی و ابراهیم سلطانی؛ تهران: انتشارات طرح نو، چاپ چهارم.
۸. تولایی، نسرين، ۱۳۸۳، نقش مذهب در شکل‌گیری فضاهاى جغرافیایی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۶۹.
۹. تهرانی، منوچهر، ۱۳۴۵، عامل انسانی در اقتصاد ایران، تهران، نشر اندیشه.
۱۰. جیمز، ویلیام، ۱۳۷۶، دین و روان، ترجمه مهدی قائمی، تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، چاپ دوم.
۱۱. حافظ‌نیا، محمدرضا، ۱۳۸۵، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پاپلی.
۱۲. دهخدا، علی‌اکبر، ۱۳۴۶، لغت‌نامه، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۳. رضاپور، دانیال، سیم بر، رضا، ۱۳۹۶، بحران امنیتی در آسیای مرکزی: دلایل و پیامدها، فصلنامه پژوهش‌های

سیاسی و بین‌المللی، سال هشتم، شماره سی یکم.

۱۴. رایت، وین، ۱۳۷۸، امر قدسی از نگاه رودلف اتو، ترجمه علی شیروانی، نامه مفید، ش ۱۹.
۱۵. ساوه‌درودی، مصطفی، ۱۳۸۶، ارتش و امنیت ملی، تهران، انتشارات دانشکده فارابی.
۱۶. شکوهی، حسین، ۱۳۶۴، جغرافیای کاربردی و مکتب‌های جغرافیایی، آستان قدس رضوی.
۱۷. عبدالله‌خانی، علی، ۱۳۹۲، نظریه‌های امنیت، تهران، ابرار معاصر تهران.
۱۸. عبدالله‌خانی، علی، ۱۳۸۲، نظریه‌های امنیت مقدمه‌ای بر طرح‌ریزی دکترین امنیت ملی، تهران، نشر بین‌الملل ابرار معاصر تهران.
۱۹. علی بابایی، غلامرضا، ۱۳۶۹، فرهنگ اصطلاحات روابط بین‌الملل، تهران، نشر مفید.
۲۰. عمید، حسن، ۱۳۶۲، فرهنگ فارسی عمید، تهران، انتشارات امیر کبیر.
۲۱. کازرونی، صنم، ۱۳۷۶، آسیای مرکزی، آینده مبهم، تهران، نشر گزینش.
۲۲. کلاهچیان، محمود، ۱۳۹۱، معرفت‌شناسی و امنیت اجتماعی، تهران، دوره ۳، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۱.
۲۳. کولایی، الهه، ۱۳۸۴، زمینه‌های بنیادگرایی اسلامی در آسیای مرکزی، تهران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۷.
۲۴. کولایی، الهه، ۱۳۸۴، بازی بزرگ جدید در آسیای مرکزی، تهران، انتشارات وزارت خارجه.
۲۵. گوندن، پکر، ۱۳۷۷، اسلام در آسیای مرکزی: اسطوره یا واقعیت، مترجم: موسوی، سید علی، تهران، نشر دانش‌نو.
۲۶. گیسلر، نورمن، ۱۳۷۵، فلسفه دین، ترجمه حمیدرضا آیت‌اللهی، تهران، انتشارات حکمت.
۲۷. محمدی، یوسف، ۱۳۸۵، دین و دولت در آسیای مرکزی، تهران، ماهنامه تحولات روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز (ایراس)، شماره هفدهم.
۲۸. نیاکوئی، سید امیر، ۱۳۹۲، بررسی بحران‌های عراق و سوریه در پرتو نظریه‌های امنیتی، تهران، فصلنامه سیاست جهانی، دوره دوم، ش اول.
۲۹. نیاکوئی، سید امیر و اعجازی، احسان، ۱۳۹۵، واکاوی بحران امنیتی در یمن: علل و زمینه‌ها، تهران، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی شماره ۲۸.
۳۰. وصالی مزین، یوسف، ۱۳۸۵، حزب التحریر اسلامی ازبکستان، تهران، اندیشه سازان نور.

- 31- Alexandre Bennigsen and S. Enders Wimbush, Muslims of the Soviet Empire: A Guide (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1986).
- 32- Ayoob, Mohammed(2007); Security in the Third World: The Worm About to Turn?, In Buzan, Barry and Hansen, Lene(Ed.), International Security, London: SAGE Publication.
- 33- Bengard,A(2011), Pochemu v Kyrgyzstane otdelniye politiki rukovodstvuyutsya normami shariata, zhelaya podmenit imi grazhdanskie akti?" [Why do some Kyrgyz politicians use Shariah, in an effort to replace civil actions with Shariah norms?, Information Agency
- 34- Pacione m 2000 Geographical journal 116 no 1 .
- 35- Cornell, "Narcotics, Radicalism"; and Makarenko, "Crime, Terror."
- 36- Swinburn, Richard(1979), The existence of God, Oxford, Oxford University.

- 37- Roger. 2000 boudaries of faith Geographical Perspectivies On Religious Fundamentalism Nariman Gasimoglu "Religious Freedom the Best Counter to Religious Extremism" , Borum, Randy (2004). Psychology of terrorism, Tampa: University of South Florida.
- 38- S.E. Cornell and R.A. Spector, "Central Asia: More than Islamic Extremists", The Washington Quarterly, Vol. 25, No. 1, 2002.
- 39- Goodenough, Patrick, Administration's Poverty-Islamic Terrorism Link Has Been Challenged by Studies, , 19/02/2015.

Religious Beliefs and Security in Geographic Spaces (With emphasis on the Central Asian Territory)

**Hojjataleh Jahani Rad¹, Seyyed Yahya Safavi Hamami^{2*}, Abdolreza Farajirad³,
Ibrahim Roomina⁴**

¹ Ph. D student in Political Geography, Azad University, Science and Research Branch

² Faculty member of Imam Hossein University (AS)

³ Faculty member of Azad University Science and Research Branch

⁴ Faculty Member of Tarbiat Modares University

Abstract:

Religion and religious beliefs are always one of the criteria for distinguishing between geographical spaces and the type of religious beliefs and beliefs of any geographic region is an effective factor in the formation of different structures in that area. Religion as a cultural element is the source of change, difference, and contrasts in different places, and perhaps on this basis some evident religious and religious challenges, such as the promotion of extremism in the geography of the Islamic world, can also be considered in this process. This research utilizes the information obtained from library resources and, to a certain extent, the field of research and the use of analytical-descriptive methods, while clarifying the relevant concepts, by specifying the question of which religious beliefs affect the security of geographical spaces? Has examined the impact of this component on the security of the Central Asian territory and, finally, has proved the role of religious beliefs as one of the factors influencing the security of geographical spaces by expressing a direct relationship between these two categories.

Keywords: Religious Belief, Geographic Space, Territorial Territory, Central Asia.

* (Corresponding Author): geohojat1980@gmail.com